

Bartosz Czepil, Wojciech Opióła

O znaczeniu kategorii pogranicza we współczesnej polskiej politologii

---

Pogranicze. Polish Borderland Studies 1/1, 58-63

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O znaczeniu kategorii pogranicza we współczesnej polskiej politologii

Bartosz Czepil, Wojciech Opiola¹

Abstract:

On the significance of the category of borderland in the contemporary Polish political science. *This article is an attempt to address a question of significance of the borderland as a research category in the Polish political science. The authors use information collected in the survey conducted among 223 Polish political scientists, who were asked about the importance and explanatory potential of the borderland concept in the political analysis. Since the response rate was low it is impossible to make any generalizations concerning the whole academia of the Polish political science, thus the text is merely a synthesis of the opinions of those who have responded. According to this data, the category of borderland is an important and useful tool in the political analysis, due to its close connection with the changes of the contemporary world like globalization, deterritorialization and regionalization. The borderland category is especially significant in the reflection on the changing status of nation-states and functions of state borders. The article also outlines the basic research themes within which the concept of borderland is employed by the political scientists. The authors conclude with a few methodological and theoretical postulates on applying the category of borderland in political science.*

Keywords:

borderlands, border, Polish political science, globalization, regionalization

Streszczenie:

Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie o rolę kategorii pogranicza w polskiej politologii. Opiera się na informacjach uzyskanych na podstawie ankiety, skierowanej do 223 polskich politologów, w której zapytano ich o wagę oraz eksplanacyjny potencjał kategorii pogranicza w analizie politologicznej. Niski poziom responsywności uniemożliwia dokonanie generalizacji na całe środowisko politologiczne, dlatego tekst niniejszy jest jedynie syntezą opinii politologów, którzy odpowiedzieli na naszą ankietę. Kategoria pogranicza przedstawiona jest jako ważna i przydatna w analizie politologicznej, przede wszystkim ze względu na jej integralny związek ze współcześnie zachodzącymi zmianami, takimi jak globalizacja, deterytorializacja i regionalizacja. Pogranicze jest szczególnie istotną kategorią w politologicznej refleksji nad zmianą statusu państw narodowych oraz zmieniającą się funkcją granic państwowych. W tekście wyodrębniono również podstawowe konteksty badawcze, w jakich politolodzy wykorzystują pojęcie pogranicza. W końcowej części artykułu autorzy formułują postulatory teoretyczno-metodologiczne dotyczące stosowania kategorii pogranicza w analizie politologicznej.

Słowa kluczowe:

pogranicze, granica, polska politologia, globalizacja, regionalizacja

Link do artykułu:

http://pogranicze.uni.opole.pl/biblioteka/docs/nr1/czepil_opiola_nr1.pdf

Standard cytowania (APA):

Czepil, B., Opiola, W. (2013). O znaczeniu kategorii pogranicza we współczesnej polskiej politologii. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, nr 1, s. 58-63.

Niniejszy tekst jest próbą odpowiedzi na pytanie o rolę kategorii pogranicza w polskiej politologii. Punktem wyjścia do napisania tekstu była ankieta przeprowadzona wśród samodzielnych pracowników naukowych ośrodków politologicznych skupionych w PTNP, w której zapytaliśmy, o eksplanacyjny potencjał kategorii

pogranicza w nauce o polityce. Jako politolodzy „socjalizowani” w środowisku opolskich nauk społecznych, w którym niejednokrotnie podejmowano kwestie wpisujące się w nurt badań nad pograniczem (Balawajder 2003; 2012; Berlińska 1999; Cymbrowski 2000; Ganowicz 2004; Kisielewicz i Rubisz 2001; 2004;

¹ Dr Bartosz Czepil: politolog i socjolog. Współpracownik Uniwersytetu Opolskiego i Fundacji Batorego w Warszawie. Dr Wojciech Opiola - adiunkt w Pracowni Polityki Lokalnej Uniwersytetu Opolskiego.

Lesiuk 1994; Linek 1997; Lis 1993; Nicieja 2009; 2012; Nycz i Kosowska-Rataj 2001; Opióła 2013; Rauziński 2005; Solga 2011; Trzcielińska-Polus 1999; 2007), uznaliśmy, że ustalenie w jaki sposób kategoria ta jest rozumiana – jako przedmiot badań politologicznych – w innych ośrodkach naukowych będzie mieć niewątpliwy walor naukowy, wzbogacający dyskusję nie tylko nad fenomenem pogranicza ale i nad kondycją polskiej politologii w ogóle.

Poniżej przedstawione zostaną podstawowe wnioski i ewentualne postulaty metodologiczno-teoretyczne, jakie sformułowaliśmy na podstawie przeprowadzonej ankiety. Opracowanie opiera się wyłącznie na odpowiedziach, jakie uzyskaliśmy od polskich politologów, celowo nie odnosząc się do bogatej literatury przedmiotu. Nie jest to więc artykuł przeglądowy, którego celem jest podsumowanie dotychczasowego dorobku politologii w zakresie badań nad pograniczem, a jedynie szkic syntetyzujący zdobyte przez nas dane.

Do odpowiedzi na pytanie, sformułowane w sposób następujący: **Czy podstawowe zagadnienia podejmowane przez współczesnych politologów mogą zostać poddane analizie, w której centralną kategorią jest pogranicze? Czy kategoria pogranicza powinna, z różnych względów, pozostać na marginesie analizy politologicznej?**, zaprosiliśmy samodzielnych pracowników naukowych zatrudnionych w ośrodkach politologicznych skupionych w Polskim Towarzystwie Nauk Politycznych. W listopadzie 2013 roku rozesłano 223 listy drogą elektroniczną, z prośbą o krótką odpowiedź na powyższe pytanie. Odpowiedź miała być przesłana w wersji pisemnej, objętości około jednej znormalizowanej strony. Uzyskaliśmy dwadzieścia jeden informacji zwrotnych, w tym dwanaście osób przygotowało pisemną odpowiedź, zgodnie z wytycznymi (odpowiedzi te publikujemy w niniejszym numerze). Poniższa synteza opiera się przede wszystkim na uzyskanych dwunastu odpowiedziach, aczkolwiek pozostałe dziewięć informacji jest również, z punktu widzenia zakładanych wyników, znaczące. Biorąc pod uwagę stosunkowo niską responsywność ankietowanych nie rościmy sobie pretensji do uznania poniższych wniosków za reprezentatywne dla polskiej politologii.

Znaczenie zagadnienia

Niski poziom responsywności, odnotowany podczas badania (poniżej 10 proc.), może wskazywać, że kategoria pogranicza nie jest istotną kategorią badawczą dla politologów. Uznaliśmy jednak, że nie znając przyczyn niskiej responsywności, nie możemy się nią sugerować i spekulować na ten temat (nie znamy bowiem wskaźnika przeciętnej skłonności do odpowiedzi na e-maile w środowisku badaczy nauk społecznych. Taki wskaźnik prawdopodobnie nie istnieje).

Wśród dwudziestu jeden odpowiedzi znajduje się, jak już napisano, dwanaście odpowiedzi zestandaryzowanych i dziewięć informacji zwrotnych przygotowanych w innej formie i treści. Wśród tych ostatnich, cztery osoby uznały, że nie są kompetentne, ponieważ nie zajmują się bezpośrednio problemem pogranicza. Trzy osoby nie przygotowały odpowiedzi ze względu na brak czasu. Dla jednej z pytanym osób postawione pytanie jest retoryczne. Dwie osoby zwróciły z kolei uwagę, że kategoria pogranicza może się pojawiać w badaniach politologicznych, ale zależnie od problemu badawczego, albo jako kategoria centralna, albo marginalna.

Powyższy opis dotyczy dziewięciu informacji zwrotnych nie będących odpowiedziami na ankietę *sensu stricto*. Natomiast wśród dwunastu zestandaryzowanych odpowiedzi wszystkie wskazują na kategorię pogranicza jako na istotną lub w pewnych kontekstach przydatną dla politologów. Przesłanek do takiego jej traktowania wyodrębniliśmy cztery.

1. Na pograniczu obserwujemy zjawiska i procesy związane z istnieniem granicy i fizyczną bliskością innego państwa. To naturalny motyw refleksji politologicznej, niesie bowiem wyzwania polityczne w swej istocie, będące kluczowymi kwestiami m.in. dla badań nad problemami bezpieczeństwa, współpracą międzynarodową, studiów europejskich (Roman Bäcker, Andrzej Chodubski, Lech Rubisz, Janusz Ruszkowski, Bolesław Sprengel).

2. Dynamika zmian globalnych, obserwowana w ostatnich dekadach (oraz związana z nią m.in. zmiana funkcji granic państwowych)

wymaga zagospodarowania nowych pól badawczych, szczególnie przez takie dyscypliny nauki jak politologia, która może spojrzeć na procesy migracji, integracji, regionalizacji, z poziomu analizy działań politycznych i sprawowania władzy. (Henryk Chałupczak, Andrzej Chodubski, Wiesław Hładkiewicz, Jan Holzer, Radosław Zenderowski).

3. Kategoria pogranicza jest ważna szczególnie w odniesieniu do badania polskiego systemu politycznego, ze względu m.in. na skutki zmian granic kraju w ostatnim stuleciu lub utrwalone kulturowo dowartościowywanie pogranicza względem centrum (Janina Frasz, Marcei Kosman).

4. Kategoria pogranicza jest w swej istocie przedmiotem badań interdyscyplinarnych, a nauka o polityce jest jedną z dyscyplin naukowych, która w tym interdyscyplinarnym dyskursie naukowym bierze udział, dopełniając dorobek pokrewnych dziedzin nauki: geografii, socjologii, ekonomii, antropologii kulturowej, historii i innych (Marcei Kosman, Lech Rubisz, Wojciech Tomasz Modzelewski, Arkadiusz Żukowski).

Reasumując, w żadnej z odpowiedzi (dwudziestu jeden), zasadność zajmowania się kategorią pogranicza nie została zakwestionowana. Nawet osoby, które w swej pracy badawczej nie interesują się problematyką pogranicza, nie kwestionują jej użyteczności w badaniu życia politycznego. Z retoryki ankietowanych wyłania się natomiast jedna prawidłowość: pogranicze traktowane jest raczej jako przedmiot badań niż jako politologiczna kategoria badawcza.

Konteksty badań nad pograniczem

W świetle uzyskanych odpowiedzi pogranicze jawi się jako istotna kategoria/przedmiot badań konkretnych obszarów wyodrębnianych przez naukę o polityce. Niewątpliwie pojęcie to ma szerokie zastosowanie w badaniu stosunków międzynarodowych, przy czym pogranicze jest tu traktowane jako „mikrolaboratorium” stosunków międzynarodowych, a procesy polityczne na pograniczu mogą być rozpatrywane jako jeden z komponentów polityki zagranicznej. Stanowią bowiem „małą,

oddolną” formę polityki zagranicznej. W tym kontekście pojęcie pogranicza wykorzystywane jest również do badania polityki samorządowej, w szczególności współpracy transgranicznej oraz polityki rozwoju regionalnego. Zagadnienie współpracy transgranicznej prowadzi nas do kolejnego obszaru tematycznego, którym są studia europejskie – tu kategoria pogranicza jest niezbędnym komponentem aparatury pojęciowej. Procesy związane z integracją europejską, będące wielowymiarowymi, ale o istotnych aspektach politycznych, dają się obserwować szczególnie na obszarze pogranicza. Zmieniające się funkcje granic, rewitalizacja/polityzacja tożsamości regionalnych (w tym etnicznych), deperyferyzacja, to zmiany postintegracyjne, których analiza nie może obejść się bez kategorii pogranicza. Polskie pogranicza są ogromnym materiałem badawczym, również dla politologów, którzy zbyt często ustępują pola przedstawicielom innych dyscyplin naukowych. Pogranicza państw to nie tylko obszary, na których obserwujemy procesy integracyjno-rewitalizacyjne. Występują tu także zjawiska ważne z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa, dlatego kategoria pogranicza stosowana jest w analizie polityki bezpieczeństwa. Konflikty graniczne, zagrożenia integralności terytorialnej państwa, przemyt, międzynarodowa zorganizowana przestępczość to procesy, które nie tylko rozgrywają się na obszarze pogranicza, ale są także determinowane przez specyfikę jego wielowymiarowej struktury. Politolodzy zajmujący się bezpieczeństwem państwa muszą uwzględniać, co dzieje się na obszarach reprezentujących geograficzne „wejścia” i „wyjścia” do systemu politycznego. Ważnym aspektem, wymagającym uwzględnienia w tej części, jest odniesienie się do procesu globalizacji i jej związków z zagadnieniem pogranicza. Wydaje się, że politologiczny aspekt globalizacji jest rozpatrywany przede wszystkim w kontekście pytania o zmieniającą się rolę państw narodowych oraz ich granic. Tu pogranicze i jego dynamika stają się barometrem procesów globalnych oraz obszarem testowania hipotez o zaniku państw narodowych oraz zmieniającej się funkcji granic państwowych. Politologiczne badania nad globalizacją wymagają więc zastosowania kategorii

pogranicza do analizy procesów dziejących się na granicach państw, przy czym procesy te są splecione z globalizacją, integracją, deterytorializacją i rewitalizacją. Kategoria pogranicza jest tu integralnym elementem siatki pojęciowej stosowanej w opisie procesów cywilizacyjnych XXI wieku. W wielu odpowiedziach wskazywano, że to właśnie globalizacja oraz towarzyszące jej przeobrażenia polityczne tworzą ramy określające i wzmacniające potencjał analityczny kategorii pogranicza we współczesnej politologii.

Definiowanie pogranicza

Kolejnym ważnym aspektem ankiety, który zbadany został niejako „przy okazji”, była próba odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób politolodzy definiują pogranicze. Pytanie to jest ważne o tyle, że kategoria ta nie ma swojej jednoznacznej definicji, często jest definiowana kontekstualnie lub rozumiana w znaczeniu potocznym. W zależności od dyscypliny, badacza, środowiska naukowego lub problemu badawczego w definiowaniu pogranicza przyjmuje się jako dominującą albo perspektywę geograficzną (pogranicze jako terytorium), albo perspektywę interakcyjną (pogranicze jako rzeczywistość społeczna, powstała w wyniku regularnych kontaktów dwóch lub więcej zróżnicowanych kulturowo zbiorowości), albo obie jednocześnie (pogranicze jako rzeczywistość społeczna, w której dwie, lub więcej, odmienne zbiorowości zamieszkują po dwóch stronach granicy państwa). Dla podejścia pierwszego i trzeciego, elementem konstytutywnym jest granica w rozumieniu granicy państwowej i terytorium (w przypadku trzeciej perspektywy definicyjnej również relacje międzyludzkie pełnią taką rolę). Dla podejścia drugiego elementem konstytutywnym jest granica w szerszym rozumieniu (granica pomiędzy różnymi grupami etnicznymi, narodowymi, językowymi, religijnymi, kulturowymi). W obrębie tych trzech perspektyw wyróżnić można szereg subkategorii, w zależności od tego, jak ostro poszczególne zasadnicze elementy definicji są traktowane.

Przyjmuje się – choć jest to raczej intuicyjny domysł, oparty na literaturze przedmiotu – że perspektywa łącząca podejście interakcyjne i geograficzne jest podstawą definiowania pogranicza w socjologii i antropologii kulturowej. Z kolei perspektywa geograficzna przynależna jest geografii politycznej. Podejście interakcyjne, nie traktujące terytorium jako warunku *sine qua non* w definiowaniu pogranicza przynależne jest postmodernistycznej refleksji nad granicami i pograniczami.

W przypadku politologów, którzy odpowiedzieli na ankietę, dominującym podejściem jest to łączące aspekt społeczny z aspektem przestrzennym. Takie definiowanie pogranicza wydaje się naturalne i głęboko osadzone w politologicznej refleksji o świecie. Wśród ankietowanych dominuje pogląd o nierozłączności pogranicza i granicy państwowej. Charakterystyczna jest także obserwacja procesu zmiany funkcji granic od barier dzielących społeczeństwa do miejsca intensywnej wymiany kulturowej. Słuszna może być także związana z tym konstatacja, iż otwarcie granic wpływa na wzrost znaczenia pograniczy, ich deperyferyzację.

Postulaty

W nadziei na to, że nasz szkic oraz publikowane w numerze odpowiedzi na ankietę staną się pretekstem do bardziej pogłębionej debaty na temat fenomenu pogranicza w naukach politycznych, formułujemy trzy postulaty teoretyczno-metodologiczne. Stanowią one syntetyczne ujęcie najważniejszych, zdaniem ankietowanych, problemów wynikających z niedoszacowania znaczenia pogranicza w badaniach nad politycznością, są też zbieżne z poglądami autorów.

1. Biorąc pod uwagę wieloznaczność i wielowymiarowość pojęcia pogranicza, politologia powinna wyraźnie określić oraz zdefiniować polityczny wymiar funkcjonowania pogranicza, charakterystycznych dla niego instytucji oraz czynników, które określają ich dynamikę.

2. W analizie pogranicza powinniśmy koncentrować się również na politycznym znaczeniu procesów, które pozornie mają

charakter pozapolityczny, tzn. powinniśmy dostrzegać polityczny potencjał zjawisk/zmian kulturowych, ekonomicznych, symbolicznych, etnicznych. W analizie tych procesów należy zadać pytanie: w jaki sposób wpływają one lub mogą wpłynąć na funkcjonowanie władz samorządowych oraz władz centralnych (np. czy mają one w ogóle jakieś znaczenie i wpływ na centrum systemu politycznego).

3. Pojęcie pogranicza może być wykorzystywane nie tylko w analizie procesów politycznych zachodzących na obszarach *stricto* granicznych,

tzn. na styku państw. Można analizować również wewnętrzne pogranicza polityczne, tzn. przestrzenie (już nie tylko obszary w sensie terytorialnym) styku przedstawicieli różnych kultur politycznych, instytucji politycznych lub państw wewnątrz państw (tu na myśl przychodzą ambasady i konsulaty, a jako przykład można przywołać „atak” na Rosję poprzez atak na ambasadę rosyjską w Warszawie 11 listopada 2013 roku – mamy tu przypadek antagonizmu, który rozegrał się na obszarze wewnętrznego pogranicza politycznego).

Literatura:

- Bäcker, R. (2013). Pogranicze jako kategoria politologiczna. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies, nr 1*, s. 65.
- Balawajder, G. (2003). Funkcja granicy w transgranicznym układzie regionalnym. W: M. Barański (red.), *Samorząd-Rozwój-Integracja*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Balawajder, G. (2012). Granica państwa jako kategoria geograficzna, prawna, polityczna i społeczna. W: S.M. Grochalski (red.), *Granice państwa jako granice jurysdykcji w Unii Europejskiej*. Dąbrowa Górnicza: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Biznesu.
- Berlińska, D. (1999). *Mniejszość niemiecka na Śląsku Opolskim w poszukiwaniu tożsamości*. Opole: PIN-Institut Śląski.
- Chałupczak, H. (2013). Politologiczne konteksty pogranicza. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies, nr 1*, s. 66-67.
- Chodubski, A. (2013). Pogranicze a badania politologiczne. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies, nr 1*, s. 68.
- Cymbrowski, B. (2000). *Tożsamość etniczna w procesie przemian. Studium socjologiczne na przykładzie Serbołużyczan*. Katowice.
- Fras, J. (2013). Istnieją tylko pogranicza, nie granice. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies, nr 1*, s. 69-70.
- Ganowicz, E. (2004). Aktywność polityczna mniejszości niemieckiej. Analiza programów wyborczych Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Niemców na Śląsku Opolskim. *Dyskurs, nr 1*, s. 89-99.
- Hładkiewicz, W. (2013). Politologia pogranicza. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies, nr 1*, s. 71.
- Holzer, J. (2013). Centrum, peryferie, pogranicze. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies, nr 1*, s. 72.
- Kisielewicz, D., Rubisz, L. (red.). (2001). *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku, t. 1*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Kisielewicz, D., Rubisz, L. (red.). (2004). *Śląsk w myśli politycznej i działalności Polaków i Niemców w XX wieku, t. 2*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Kosman, M. (2013). Pogranicze w warsztacie politologa. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies, nr 1*, s. 73.
- Lesiuk, W. (1994). *Duńsko-niemieckie doświadczenia w rozwiązywaniu problemów etniczno-narodowościowych na pograniczu z perspektywy polskiej*. Opole: PIN-Institut Śląski.
- Linek, B. (1997). „Odniemczanie” województwa śląskiego w latach 1945-1950: w świetle materiałów wojewódzkich. Opole: PIN-Institut Śląski.
- Lis, M. (1993). *Ludność rodzima na Śląsku Opolskim po II wojnie światowej, 1945-1993*. Opole: PIN-Institut Śląski.

- Modzelewski, W.T., Żukowski, A. (2013). Kategoria pogranicza w politologii. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, nr 1, s. 74-75.
- Nicieja, S. (2009). *Kresowe trójmiasto. Truskawiec-Drohobycz-Borysław*. Opole: Wydawnictwo MS.
- Nicieja, S. (2012). *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych t. 1*. Opole: Wydawnictwo MS.
- Nycz, E., Kosowska-Rataj, J. (red.). (2001). *Dziedzictwo kulturowe pogranicza i samorządność w przemianach lokalnych Śląska Opolskiego*. Opole: Wyd. Uniwersytetu Opolskiego.
- Opióła, W. (2013). Pogranicze jako przestrzeń konfliktów. Rola misji ONZ w stabilizacji regionów pogranicznych. W: B. Maziarz (red.), *Polskie misje wojskowe. Ujęcie interdyscyplinarne*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Rauziński, R. (2005). Region migracyjny (przykład Śląska Opolskiego). W: M. Bucka, J. Słodczyk (red. nauk.), *Procesy i kierunki przemian w gospodarce, przestrzeni i społeczeństwie*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Rubisz, L. (2013). Pogranicze jako kategoria politologiczna. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, nr 1, s. 76-77.
- Ruszkowski, J. (2013). Pogranicze jako kategoria w naukach o polityce. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, nr 1, s. 78-79.
- Śolga, B. (2011). Granice historyczne Śląska a współczesne przemiany społeczno-gospodarcze, *Śląsk Opolski*, nr 70, s. 93-113.
- Sprengel, B. (2013). Pogranicze a polityka bezpieczeństwa. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, nr 1, s. 80.
- Trzcielińska-Polus, A. (2007). Pogranicze polsko-czeskie. Uwarunkowania współpracy społeczności przygranicznych. W: D. Berlińska, M. Korzeniowski (red. nauk.), *Tożsamość lokalna, regionalna, transgraniczna na polsko-czeskim pograniczu* (s. 38-45). Opole: PIN-Institut Śląski.
- Trzcielińska-Polus, A. (1999). Współpraca regionalna i lokalna Śląska Opolskiego z Niemcami na tle partnerstw polsko-niemieckich. *Śląsk Opolski*, nr 34, s. 49-63.
- Zenderowski, R. (2013). Pogranicze w politologii. *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, nr 1, s. 81.